

KATONA BÉLA:

NYÍREGYHÁZA ÉS A NYÍRSÉG KRÚDY MŰVEIBEN

Az író és a szülőföld kapcsolata két irányból közelíthető meg, az életrajz és a mű oldaláról. Krúdy esetében eddig inkább csak az előbbire terjedt ki a vizsgálódás. Számítalan kisebb-nagyobb cikk és tanulmány, családi és iskolatársi emlékezés foglalkozott már az író nyíregyházi gyermek- és ifjúkorával, családjának helyzetével, szüleivel és nagyszüleivel, de részletesen ismerjük diákkori írói szárnypróbálgatásainak történetét is. Tudunk iskolai lapszerkesztési kísérleteiről, a helyi újságokkal való kapcsolatáról, a Sajtóiroda alapításáról és működéséről, riporteri tevékenységéről, tudjuk, hogy milyen lapokkal állt összeköttetésben már diákkorában, hogyan szökött el a szülői házból, hogy Debrecenben újságíró legyen, stb. S ha nem is olyan részletességgel, mint az ifjúkori vonatkozásokat, ismerjük későbbi hazlátogatásainak történetét is. Vagyis ami az életrajz oldaláról egyáltalán felderíthető, azt lényegében elvégeztük. Itt már különösebben új eredményekre, új felfedezésekre aligha számíthatunk. Az adatokat természetesen mindig lehet új szempontok szerint csoportosítani, a tényfeltáró munka azonban — nyugodtan megállapíthatjuk — lényegében megtörtént.

Nem mondhatjuk el ugyanezt a probléma másik oldaláról. Arról, hogy mit jelentett a szülőföld Krúdy művészetében, még inkább csak általánosságokig jutott el a Krúdy-irodalom. Olyanfajta megállapításokkal, hogy „a Nyírség nagy álmódója”, „a Nyírség első irodalmi megszólaltatója”, stb. gyakran találkozunk a róla szóló írásokban, a kérdés konkrét, Krúdy egész munkásságát felölelő vizsgálatára azonban még kísérlet sem történt.

A feladat átfogó, sokoldalú kidolgozására egy ilyen rövid tanulmány keretében természetesen nem vállalkozhatom. Inkább csak azokat a főbb vonalakat szeretném fölvezetni, amelyek a kutatásnak tovább kell haladnia, hogy felfejtessük mindazokat a szálakat, amelyek Krúdy sajátos művészetét szülőföldjéhez kötik.

A városi-polgári irodalom sodrában (1892—1900)

Krúdy a múlt század kilencvenes éveinek elején kezdte írói működését. Pályájának első, körülbelül 1900-ig terjedő szakaszában az épp akkoriban megerősödő naturalista színezetű városi-polgári irodalom áramába kapcsolódott bele. Legszembetűnőbben témaválasztása igazolja ezt. Hősei többnyire városi kisemberek, hivatalnokok és kereskedők voltak, sőt itt-ott már a proletársors is felvillant egy-egy elbeszélésében. Nyírségi témákat ebben az első korszakában aránylag ritkán találunk nála. Mintha csak szándékosan menekült volna saját közvetlen élményeitől, a fiatal író inkább irodalmi mintaképeit követte. Egészen azonban már ekkor sem tudta megtagadni önmagát. Alighogy elkerült hazulról, máris megszólalt benne a honvágy, az otthon és a szülőföld iránti különös nosztalgia, amely aztán egész írói pályáját végigkísérte. A debreceni újságíróskodás korszakából ilyen vallomásokot olvasha-

tunk: „Ah, csak otthon lehetnék mostan. Haza vágyom szívemből, haza, ahol csak boldogság van és szelíd örömök. Milyen szép lehet otthon az ősz. A méla napsugár enyhén csillan meg az ősziiesen tiszta októberi levegőben. Hosszan úszik a pókfonál, s csend, józan nyugalom van az egész tájon. A vén eperfák levelei zizegve simulnak le a földhöz, zizegve, csendesen, hervadtan... Ah, hogy meglep néha a honvágy! Haza! Haza szeretnék menni: otthon maradni, s boldognak lenni. Járnám a mezőket, a deresedő tarlót délutánonként, hol megrettenve fut a tapsifüles nyúl, vagy ülnék otthon a nyíott tornácán a nagy székben, s melán álmodoznék a boldogságról, amelyért futok egész életemben, amit nem fogok megtalálni soha, csak otthon, ott, ahol szeretnek, ahol örülnek, mikor látnak.” (Levél haza. Debreceni Ellenőr. 1895. október 15.)

Ha ríkákn is, azért már a pályakezdés éveiben is születnek olyan írásai, amelyekben szülőföldjének tájait és embereit ábrázolta. Eleinte ugyan meglehetősen bátor-talanul, áttételekkel szólaltatta meg ifjúkori élményvilágát, de már korai elbeszéléseinek kisváros-rajzain is egyre felismerhetőbben ütött át a századvégi Nyíregyháza képe. Akarva-akaratlanul, újra meg újra a szülőváros ismerős vonásai formálódtak ki tolla nyomán. Az emlékek szinte fogvatartották: „Már megint otthon vagyok. Miért térek én mindig, mindig haza, kísérteni girbe-gurba utcás kisvárosomba, jár-kálni a patak partján, pitypángból fenni koszorút és aztán végigkullogni azon a temetőn, — és milyen nagy temető ez, — hol minden sírdomb egy-egy emlék, az én emlékem, amit eltemettek mélyre az élet szelei? És ezek az emlékek eljönnek, egyenkint és sorban s míg rajongva átölelem őket, sírni kezdek s érzem, hogy ismét úgy szeretlek, mint egykor szerettelek, tavaszi napsugár!” (Ifjúság 3. l.)

S talán még a novelláknál is szembetűnőbben jelentkeztek a nyírségi vonatkozások néhány ifjúkori kisregényében. Ilyen például az *Ifjúság*, a *Hamu* és a *Pál apostol levelei*. A két utóbbi könyv alakban máig sem jelent meg, csak az egykori folyóiratok folytatásos közlésében olvasható, az első azonban többször és többféle címen is napvilágot látott. Az *Ifjúság* fiatal író-hősének történetében lényegében Krúdy saját vívódásaira ismerhetünk, s különös varázsát éppen az a bensőséges líra adja meg, amellyel a nyíri tájat ábrázolja. A *Hamu* című kisregény az első kísérlet családi emlékeinek feldolgozására. Alakjait szinte kivétel nélkül saját családjának tagjairól mintázta, s ha a cselekmény színhelyeül szereplő kisváros¹ nem is nevezi meg, abban nem nehéz felismerni az író szülővárosát. A pontos környezetrajz és a régi nyíregyházi utcanevek, például a Krúdynál később is gyakran szereplő Angyalzug, félreismerhetetlenül erről tanúskodnak. A *Pál apostol levelei* kevesebb önéletrajzi vonatkozást tartalmaz, az események szintere azonban itt is a szülőföld. A cselekmény bonyolítása és a jellemelek ábrázolása még talán nem mindenben sikerült, a háttér, a környezet rajza, a vidéki nemesi élet bemutatása azonban igen találó s mindezt azzal telte specifikusabbá, s ezáltal emlékezetesebbé, hogy jellegzetesen a nyírségi táj keretébe állította bele szereplőit. Ebben a művében ábrázolta Krúdy először a dzsentri-világot, s így ez a regénye már át is vezet bennünket írói pályájának második szakaszába.

Mikszáth jegyében. A nyírségi dzsentri-világ rajza Krúdy műveiben (1900—1910)

1900 táján változás következett be Krúdy pályáján. A naturalista színezetű városi-polgári irodalom vonzásából Mikszáth irányába kanyarodott el. Érdeklődése a dzsentri-világ felé fordult. Míg korábban csak elvétve ábrázolt nemesi alakokat, pályájának ebben a szakaszában a dzsentri-tematika szinte egyeduralkodóvá válik. Körülbelül 10 évig tartott ez a kiterő Krúdy művészetében, amelyet általában a

Mikszáth-hatás korának szoktunk nevezni. Ez a hatás kétségtelenül kilendítette őt eredeti irányából és nagy kerülőre kényszerítette, azonban ekkor sem vált mesterének szolgálai utánzójává. Nem lett belőle epigon, Mikszáth irányán belül is meg tudta őrizni önállóságát. Sőt, a Mikszáth-hatás végeredményben nem elnyomta, hanem felszabadította Krúdy egyéni mondanivalóját. Felszínre hozta gyermek- és ifjúkorának egyik legmélyebb elményforrását, a dzsentrivilágot, s ezzel kapcsolatban figyelmét még inkább szülőföldje, a Nyírség felé fordította, amely aztán egész további munkásságának legállandóbb ihletője lett. Legtöbb ekkori novellájában a hétszilvafás nyírségi kurtanemesek életét mutatta be. *Az álmok hőse*, *A pajkos Gaálék*, *A szakállszáritón*, a *Nyíri csend*, a *Hétszilvafa* című kötetek elbeszélései szinte kizárólag ezt a világot ábrázolják.

Amikor Krúdyval kapcsolatban a nyírségi dzsentriről beszélünk, nem akarjuk azt állítani, hogy az gyökeresen más lett volna, mint a más vidéken élő. Természetesen jellemzőek voltak rá mindazok a vonások, amelyek általában alaptulajdonosságai voltak a dzsentrinek, de a század végén és a századforduló idején sehol sem voltak már talán olyan tisztán, olyan sűrített formában megtalálhatók ezek a dzsentrítípusok, mint éppen a Nyírségben. Magyarországon a kapitalizálódás, a polgári fejlődés általában igen lassan haladt, Szabolcs azonban még az ország más tájaihoz képest is a legelmaradottabb volt. Másutt a dzsentriréteg egy része akkorra már felszívódott a kialakuló polgárságba, a Nyírségben azonban még évtizedek múlva is homokfutón jártak, a puskás, csizmás, kutyakorbácsos, hétszilvafás urak, akik egyszerűen nem akarták elhinni, hogy eljárt felettük az idő. Krúdy maga így jellemzi egyik művében a nyírségi dzsentrít: „A Nyírség az a hely, ahol legtovább volt agaruk és vizslakutyájuk a tönkrement gavalléroknak és ahol mindig-mindig emlékeztek a régi uraságra, elkótyavetyélt tekintélyre, ősi birtokra és fennhéjázó nemessegre. Itt mindenki a múltjából akart megélni. Abból, hogy valamikor volt valami az apja vagy nagyapja. Furcsa, hetyke, legénykedő, virtuskodó Magyarország itt hortyogott, ásítózott, unatkozott, dologlalankodott, nyomorgott a legtovább. Máshol már beletörődtek az emberek, hogy vége a régi világnak, dolgozni, tanulni, igyekezni kell, hogy megélhessünk. A Nyírségben még mindig a követválasztást várták, a takarékpénztár körül sompolyogtak értéktelen váltókkal, az öregek a fiak házasságától remélték sorsuk jobbrafordulását, vagy egy százesztendősi családi per eldőltétől. A fantaszikus tervek, légvárak, szépen kicirkalmazott remények, édesded ábrándok jól kifejlődtek ezen a mocsaras, ködös, szegényes, kidőlt-bedőlt tájon. Mintha mindenkinek reskontó lett volna a párnája alatt, amelyet egyszer okvetlenül kihúznak. Alig jutott eszébe valakinek, hogy dolgozni is kellene. Legfeljebb a vármegyét nyomorították meg, mert hisz az övék volt a megye. Szélmalmok mutogatták csonka vitorláikat a láthatáron, mint a vármegye régi hatalmát. Agarászbálokat tartottak, de egyik-másik zsidó birtokosnak jobb agara volt már, mint az elnöknek. Kártyáztak, 'ttak, vetélkedtek, cifra kocsin jártak, hajdut tartottak, párbajoztak, barátkoztak, hangosak voltak a kurjantásaik, de már mindenki tudta, hogy vége a világnak.” (N. N. 16—17. l.)

Ha Mikszáth jegyében fogantak is Krúdy dzsentrinovellái, Krúdy dzsentriszemlélete ellenségesebb, sötétebb, mint a Mikszáthé. Az ironia mögött is ott bújkáló mikszáthi derű szinte teljesen hiányzik belőle. Ő a dzsentriréteget már végzetes dekadenciájának állapotában ábrázolja, abban az állapotban, amelyben a régi, középnemesi múltnak többé a leghalványabb visszfénye sem látható. Hősei leggyakrabban különös, bogaras emberek, akik nem saját koruk valóságában élnek.

Egyik legjellemzőbb idetartozó novellája *Az aranyssarkantyús vitéz legendája*. Hőse Bikky Pál, falusi hétszilvafás nemes, aki már teljesen elszegényedett, de azért

úgy él roskadozó udvarházában, mint egy kiskirály. Legfőbb gondja, hogy mindenben híven utánozza a Czemszéd grófék szokásait. Amikor új főispánt neveznek ki, elhatározza, hogy ő is elmegy az ünnepélyes fogadásra, de készülődés közben megdöbbenve veszi észre, hogy nincsenek sarkantyúi. Hosszan nézegeti egyik ősenek katonaruhás képét a falon, akinek fényes csizmáin aransarkantyúk ragyognak. Elhatározza, hogy ő is csináltat magának sarkantyút, még pedig szinaranyból. „Egy Bikky csak aransarkantyút viselhet saruján. A tekintetes úr e percben egészen biztosan hitte, hogy nem volt olyan Bikky a föld kerekéségen, amelyik csak ezüstsarkantyút viselt volna.” Megparancsolja tehát ispánjának, hogy ha mindent zálogba kell is tenni, csináltassa meg az aransarkantyút. Végül csak a kocsis és a házvezetőnő, akiknek már három évi bérükkel tartozik, tudják észre téríteni valamennyire, hóbortját azonban nem adja fel. Azzal vigasztalja magát, hogy „a legközelebbi főispáni instalációnál jóval előbb gondoskodik az aransarkantyúrói és a hozzávalókról.”

Ugyanebbe a témakörbe tartozik *A lord* című novella is. A Krúdynál gyakran szereplő híres és kiterjedt nyírségi dzsentri-család, a Gaálok világra szóló pompával megrendezett lakodalmiról szól, ahol olyan fényűzést fejtenek ki, mintha legalább is Eszterházyak volnának. A díszes ruhákat a színtársulat ruhatárából, a rozsdás kardokat a múzeumból kölcsönzik, az asszonyok nyakán ragyogó drága ékszereket a zálogos adja kölcsön egy napra. Sőt még a lovasok, a díszbe öltözött hajdúk, a hintó mellett lépkedő huszárok, a szolgák sem igaziak. Családtagok, Gaálok azok is valamennyien, akik csak a pompa emelésére öltöznek inasoknak, szolgáknak. Az egyik Gaál-lány esküvőjére aztán egyszer véletlenül igazi grófok is eljönnek, és magukkal hoznak egy itt időző, unatkozó angol lordot. A lord az esküvő után udvariasságból valami olyan kijelentést tesz, hogy a szép menyasszonyt ő is szívesen feleségül vette volna. Sajnálják a Gaálok, hogy már késő, de nem tehetnek semmit. A lord elutazik. Gaál Sárika azonban három hónap múlva ott hagyja a férjét, mert az megsértette őt, őt, aki angol lordné lehetett volna. Közben olyan híreket hallanak, hogy a lord ismét Magyarországra jön. Erre sürgősen kieszközlük a válást, „azóta pedig Döngődön várják, várják a mesebeli angol lordot.”

A donquijote-izmus megszállottai mellett a különcöknek, mániákusoknak, hóbortsoknak még sokféle típusával találkozhatunk Krúdy írásaiban. Bizonyára nem véletlen, hogy dzsentri tárgyú novelláinak egyik leggyakrabban visszatérő motívuma a legendás eredetű, titokzatos kincs keresése.

Az egyes művekben a kincsmotívum természetesen más-más szerepet játszik, azonban majdnem mindig úgy jelenik meg, mint a menthetetlenül elbukott emberek egyetlen és utolsó mentsége, az egyedül üdvözítő csoda, amelyben ugyan már senki sem hisz, de amelyről mégis oly jó elábrándozni.

A Regény a zöld házról című elbeszélés világtól elzárkózott hőse, Görög Tamás állandóan valami legendás kincset keres, amelyet valamelyik őse rejtett el a házában. Az *álmok hőse* című kötet egyik novellájának főalakjáról, a rokonai nyakán elősködő furfangos Herepiről is az a legenda kering, hogy titokzatos kincset őriz a csizmaszárban. Ezért kényeztetik kapzsi rokonai, remélve, hogy mesés gazdagságát rájuk hagyja (*A ravasz Herepi*). *Egy sikkasztás története* című novellájában Zayhureczky híres bundájának históriáját mondja el, amelybe apja óriási kincset rejtett. Ez a legendás kincs-motívum jelentkezik *A bűvös erszényben* is. Viczky Eduárd nagy zöldselyem erszénye áll a cselekmény középpontjában, amelyről az a hír járja, hogy kifogyhatatlan. Ezt az erszényt keresi fia, Viczky Gábor, ezért feszíti fel apja koporsóját, és ezért bolondul meg, amikor kiderül, hogy a kifogyhatatlannak hitt bűvös erszény — üres!

Ez a berekezés jelképes. Mindegyik írásából ugyanez a végső tanulság cseng ki. A féltve őrzött legenda szertefoszlik, a bűvös varázserő megtörik. Ábrázolhatná-e az író nagyobb erővel és szemléltetőbben a dzsentrivilág dekadenciáját, mint éppen családi legendáinak szétfoszlásán keresztül. Kíméletlen ítélethirdetés ez nemcsak a kincskeresők szétbukkanó ábrándjai felett, hanem egy egész társadalmi osztály felett is, amely már rég túlélte önmagát, de hazug illúziók szappanbuborékai után fut. Bátoran hirdeti, hogy a nemesi világ minden olyan kísérlete, amellyel önmagát továbbra is felszínen akarja tartani, eleve kudarcra van kárthatva, s nincs erő, nincs hatalom, amely a kikerülhetetlen végzetet feltartóztathatná. Azok közé tartozik, akik a legjelentősebb szerepet játszották a dzsentrivilág szétrombolásában.

A novellák mellett megpróbálkoztak a dzsentrivilág átfogóbb ábrázolásával is. Ezt láthatjuk például az *Andráscsik örököse* című regényben is. A cselekmény színhelye a régi, akkor még megyeszékhely Nagykálló, s az események egy váratlan örökség körül bonyolódnak. A hirtelen nagy vagyon birtokába jutó Andráscsik Zsuzsika szinte mágnesként vonzza a hozományvadász kalandorokat. Nemcsak a környékbeli dzsentrigavallérok fenik fogukat az Andráscsik milliókra, hanem még az ország távoli vidékeiről is jönnek a vagyonszomjas fiatalemberek az „aranytollú madár” meghódítására. A szép örökösön azonban sorra kikosarazza őket, s végül egy becsületes polgárnak lesz a felesége. S ha a dzsentrigavallérok hopponmaradása, felsülése nem is olyan drámaian átütő erejű, mint a Noszty-fiú végén, a regény így is jelentős alkotás, hiteles rajza egy züllő, önmagát túlélő, már csak csodákban reménykedő, mesebeli örökségekről és hozományokról álmódzó réteg feltartóztathatlan pusztulásának.

Ezekben a dzsentrivilág témájú művekben jutott Krúdy legközelebb ahhoz, hogy igazi kritikai realistává váljék. Sőt egyes írásaiban ezt el is érte. S ezek a társadalombíráló művei jól illeszkednek irodalmunk Mikszáthtól Móriczig húzódó vonulatába. Pályájának következő szakaszában azonban művészete nem ebben az irányban fejlődik tovább.

Szindbád nyírségi utazásai (1910—1933)

1910 körül ismét valami új kezdődött nála. Tulajdonképpen ekkor találta meg a maga egyéni hangját, ekkor fejlődött ki annyira jellegzetes, senki mással össze nem téveszthető stílusa. Írói pályájának ebben a harmadik szakaszában alkotta legismertebb, legnépszerűbb műveit, többek között a *Szindbáb-ciklust* és *A vörös postakocsit*, s lényegében ezekben az írásokban bontakozott ki igazán Krúdy sajátos világa.

Ezek a művek azonban már nem a realizmus jegyében fogantak, sokkal inkább a romantika kék virágának késői hajtásai. Az eltűnt időt kereste és álmodta vissza, egy sajátos félmúlt énekese lett. A szűkös valóság helyett egy varázslatos álomvilágot teremtett magának, de ezt az álomvilágot különös módon a valóság elemeiből építette fel. Sajátos világának térképén a régi Pest, a Tabán, Óbuda és a gyermekkori Podolin szerepelnek leggyakrabban, de mindvégig ott él írásaiban Nyíregyháza és a Nyírség is. E korszakában is több kifejezetten nyírségi témájú műve született, de sok helyi vonatkozást találhatunk más jellegű írásaiban is. Szindbád, a romantikus keleti hajós nemcsak a behavazott szepesség kisvárosokba utazgat, gyakran ellátogat a Nyírségbe is. Alvinczi Eduárd szimbólikus vörös postakocsija nemcsak a pesti belváros utcáin dübörög végig, a szülőföld tájain is gyakran átrobog.

A *Szindbáb ifjúsága* és *A vörös postakocsi* nem kimondottan nyírségi regények, de már ezeket is át meg átszövik a nyíregyházi diákevek s az ifjúkori szerelmi kalandok emlékei. Az *N. N.*, *Az utolsó gavallér* és a *Valakit elvisz az ördög* című művek cselekménye pedig mindvégig Nyíregyházán és a Nyírségben játszódik. Az *N. N.*

regényes önéletrajz, az író talán leglíraibb alkotása. Gyermekkorának legmélyebb rétegeibe és le benne, s itt vall legőszintébben családjáról, származásáról is. A könyv lapjain egyszerre megelevenedhet előttünk a múlt század nyolevanes—kilencvenes éveinek Nyíregyháza: „A városban még nádasházak voltak, amelyekben kis ablakok mögöt epedő fiatal nők, mániákus vénasszonyok, bogarászó, elgondolkozó öregemberek laktak. S bár köztük éltem, sohasem tudhattam meg, hogy mit csinálnak a vályogfalak mögött. Az úri hölgyeket többnyire csak vasárnap lehetett látni az utcán; de néha estefelé is elsuhantak a házak mentén, amint látogatóba jártak egymáshoz. Ilyenkor nem volt szokás kalapot tenni, többnyire csak kendőt borítottak a fejükre, nem felejtették otthon a kézilámpást, osontak, halkan fecsegték, vigyázva nevetgéltek, illedelmesek voltak, csak a kaput csapták be nagy zajjal, mintha végtelenül megörültek volna, hogy végtére hazaérkeztek. A szívbajos öregemberek, az álcmtalan betegek, a könyvforgató szomorúak az ablakaik mögül mit sem hallottak a lábujjhegyen járó kisvárosi estéből. A sarki fűszeres ajtóján csörgött néha a csengő, mint a messze kalandozó élet. Az ablakok is le voltak függönyözve, soha egyetlen lámpavilágot nem láttam a házakban, midőn éjszaka néha egymagamban bolyongtam. Schol egy hang, schol egy panasz, se sírás, se nevetés... Itt mindenki aludt, tán mer' mindenki bo'dog volt? Istenem, hányszor jártam éjfél tájban a kisvárosi utcákat, a nádtetős, girbe-gurba, gödrös, akácós, hosszant-hosszant alvó utcákat és sohasem találkoztam senkivel! A lépéseim kopogását egyedül hallgattam, fűtőrészesemre nem felelt senki. A vágyaim felé nem nyúl ki fehér leánykéz az ablakocskából, kisajtó nem nyikordul a kerten, hogy lopott csókkal megajándékozzon valaki. Magamban voltam, magamnak gondoltam mindenféle gyönyöröket, szívringatókat, elandálítókat... Hosszú, hosszú, kíváncsi estéken hányszor jártam be a várost, hogy valamit észrevehessek e nyírségi nagyfalu éjszakájából! Csak egyetlen éjszakai regényt láthassak, amelyekről a szép szindarabok szólnak, költők énekelnek! Egy érzelmes hangot szerettem volna feifogni a nyíregyházi éjszakákból. Legfeljebb részeg emberrel találkoztam a 3 Rózsa táján, aki öklendezve szidta a feketeszakállú Frid borát. A tornyok csodálatos nyugalommal nézegették az alant elterülő házakat, udvarokat, mint ha bizonyosak lehettek volna arról, hogy odalent nem történhetik semmi rendellenesség...” (N. N. 17—18. .)

Az *utolsó gavallér* cselekményének keretét, hátterét a régi borbányai szüreték hangulatos rajza alkotja. A legjelentősebb nyírségi témájú műve utolsó éveiből azonban kétségtelenül a *Valakit elvisz az ördög*. A regény 1928-ból való, s Krúdy két fő témakörét, a nyírségi dzsentrivilágot és a vörös postakocsi utasainak világát egyesíti. Témája egy eleve reménytelen kísérlet a dzsentriréteg megmentésére. Alvinczi Eduárd (igazi nevén Szemere Miklós), a legendás gazdagságú különc főúr, sok Krúdyregény szereplője, aki egészen a hét vezér egyikéig tudja visszavezetni származását, s így a fejedelmi trón egyedüli jogos örökösének tekinti magát, elhatározza, hogy felkarolja, megmenti a pusztuló magyar nemességet, az eladósodott dzsentrit. „Talpra kell állítani ismét a magyar nemességet. Vissza kell vásárolni udvarházait, hétszilvafáit, kötelezvényeit, váltóit. Úrrá kell tenni ismét a dzsentrit, mert nélküle elpusztul Magyarország. Legyen megint mindenkinek agara, kocsija, akárcsak bricskája is, ne járjon gyalog a nemes ember. Elég volt a zsidók, grófok, meggazdagodott parasztok uraskodásából. Gyerünk vissza a régi Magyarországba.” (132. l.)

Így fogalmazza meg Alvinczi programját Tinodi, a vándor könyvtáros, majd ilyen jellemzést ad az elszegényedett nemességről: „Hány szép magyar úri ember volt kénytelen felvenni a fináncság zöld spenótruháját! Hányan farigcsálják körmüket az árvaszéknél, pedig pecsétgyűrű van a kisujjukon. Hány derék, jó családból való fiatal ember van ebben az országban, aki még hivatalhoz sem tud jutni, mert hiányzik

a nemzetből az összetartás. A középosztály züllőfélben van... Ezt kell megakadályozni. Mert lesz még egyszer királyválasztás a Rákoson!" (133. 1.)

Alvinczi maga így foglalja össze célját: „Meg fogom menteni a magyar középosztályt tekintet nélkül arra, hogy kicsoda, melyik királytól kapta a nemességét. Az ősök megtették a magukét akár az Anjouk, akár a Jagellók alatt. Nekem egyformán kedves minden régi magyar nemesember... A mostani uralkodó mit sem tesz a régi magyar köznemességért, sőt útjában van neki, a kecskepásztorok ivadékának, minden magyar ember, aki messzibbre vezet vissza a nemességét, mint ő a magáét. Ebben megegyezik Ferenc József korszaka Lajossal, aki először kezdte megfosztani jogaitól a magyar nemeset. Azért vagyunk ma földönfutók, szegények, mert elvették tőlünk ősi jogainkat.” (162. 1.)

Hogy terveit megvalósítsa, Alvinczi Eduárd meg is érkezik legendás vörös postakocsiján Nyíregyházára, s az Európa fogadóban üti fel tanyáját, ahol csakhamar meg is jelennek a megmentésükre váró nyíri nemesek. Alvinczi azonban nem várja meg, míg az elszegényedett uraságok maguk jelentkeznek, ő maga indul el váltóvásárlási körútjára a megyében. Így érkezik el egy napon Pazonyba is, az „ármális faluba”, ahol a Kaszinóban száll meg. Sorban jönnek aztán az „üzletfelek”. Kazáni kapitány, a híres kártyás, Ptrügyi Pál, a becsületére kényes pörösködő kisnemes, Virágh Elemér, a piperkóc útmester és bálrendező, Ispányi úr, aki a lutritól reméli sorsa jobbrafordulását. Alvinczi egyre mélyebb undorral és kiábrándulással szemléli az elszegényedett uraságokat, akiket meg akart menteni. „— Hát ez volna az a magyar középosztály, amelyet én megmenteni akarok? Ezek a cégéres gazemberek? — tört ki Alvincziből a szó, amikor a vendég háta mögött becsukódott az ajtó... Hol vannak azok a szép, szomorú emberek, akik önhibájukon kívül veszítették el az őseik vagyonát, biztos fedelüket, családjuk jövődjét és a maguk jelenét? Hol vannak ők, a régi udvarházak lakói, akik azért adták magukat tétlenségre, mert úgy sem szolgálhatták volna meggyőződésük szerint hazájukat? Hol vannak azok a vértanúk, azok a szentek, azok a csodálatra méltó férfiúk, akik benépesítették a régi, szent Magyarországot, türtek börtönt, üldöztetést, de politikai hitvallásukat nem engedték. Hol vannak azok a férfiak, akiknek sírkövére majd rá fogják vésní: minden elveszett, csak a becsület maradt meg? — Azok kérem régen Amerikába szöktek — szólt közbe a züllött úri ember, aki meglehetősen epésen, mint egy póruljárt ügynök hallgatta Alvinczi kifakadásait.” (203. 1.)

Az ironikus megjegyzés végképp kijózanítja Alvinczit donquijoteizmusából, hátat fordít tehát az „ármális falunak”, és lemond hóbortos ábrándjairól. „Belátom, hogy rossz helyen kezdtem el a dolgot — mondja. Az Ómagyarországot akartam felállítani, pedig annak ideje lejárt. Hagyjuk békén pihenni a halottakat. Az ittmaradt, még látható ómagyarságot majd lassan sírjába eresztik, a fiatal, az eljövendő Magyarorszáért kell dolgozni.” (211. 1.)

Ez a regény végső kicsengése, s így válik ez a mű, nemcsak Krúdy, hanem a kor magyar irodalmának is egyik legerőteljesebb leszámolásává minden hazug illúzióval. S igazán csak akkor értékelhetjük e mondanivaló jelentőségét, ha megértjük, hogy itt nemcsak Alvinczi dzsentrimentő ábrándjainak kudarcáról van szó. Kritikája ez a regény a két világháború közti korszaknak is, annak a korszaknak, amely nem kevésbé illuzionista módon igyekezett feltámasztani a régi nemesi világot. Vagy nem ismerünk-e rá vajon Alvinczi hóbortjaiban a huszas-harmincas évek restaurációs kísérleteire, amelyek a háború iszonyata és a forradalmak megrázkódtatásai után a maga rendiségével, vitézi székeivel stb. új életre akarta pumpálni az úgynevezett „történelmi osztályt”? Alvinczi meghiusult, már eleve kudarcra ítélt kísérlete így végső fokon az egész Horthy-korszak restaurációjának karikírozott jelképe. Vagy

kevésbé anakronisztikus volt-e a XX. század harmadik évtizedében a fehér lovon megjelenő donquijoteizmus, mint Alvinczi Eduárd vörös postakocsija?

A főcselekmény mellett van a történetnek egy másik szála is, amely sokkal személyesebb jellegű. A költőnek készülő ifjú Patkó Bandi és a Regensburger-kisasszonyok különös szerelmében Krúdy saját ifjúkori élményét, a Riszdorfer-lányok iránti szerelmét dolgozza fel. Ugyanilyen hiteles, személyes élmény azonban a cselekmény hátterét alkotó környezet, a régi Nyíregyháza rajza is. Szinte megelevenedik a regény lapjain a századvégi kisváros pletykáival, jellegzetes figuráival és kocsmáival. Éltre kel a Rigó, a Zsandár, a Zöldfa, a Sas kocsmá, Jurás polgártárs vendéglője s az előkelő Európa fogadó. S hitelesek a szereplők is valamennyien. Modelljeik egykor valóban ott jártak a nyíregyházi utcákon és kiskocsmákban. Tinódi vándorkönyvtáros és Szuki Tóni, a telekkönyvvezető, Puczér szerkesztő úr és a határcsárdában mulató híres cigányprímás: Benczi Gyula, mind-mind élő és közismert figurái voltak a régi Nyíregyházának, s Krúdy legfeljebb a nevüket változtatta meg. Tinódi Dálnoki Gaál Gyula nyugalmazott színész alakját rajzolta meg az író, Szuki Tóni pedig azzal a Virágh Aladár telekkönyvvezetővel azonos, aki váltóadósságai miatt valóban öngyilkos lett, mint regénybeli mása.

Az írói pályájának végefelé járó ötvenéves Krúdy szinte nosztalgikus vággyal járja be még egyszer a gyermek és ifjúkor színterét a regény lapjain, s építi fel képzeletében a századvégi Nyíregyházát. Az amúgyis laza epikus kereteket nem egyszer szétfeszíti a személyes emlék, különösen a szülőföld iránti bensőséges vonzalom és ragaszkodás, s ilyenkor kibuggyan belőle a tiszta líra: „Óh, Nyírség, óh Magyarország! te tündéri panoráma, miért szálldos vissza lelkem mindvégig régenlátott tájaidra? Nem edtál magadból egy talpalatnyi földet se, mégis jobban szeretlek téged, mintha uradalmaim terülnének el öleden...” (207. 1.)

Mondanivalója mellett éppen ez az állandóan jelenlévő, s időnként ki-kicsurranó mély líra emeli ezt a kisregényt Krúdy legsikerültebb alkotásai közé.

Az írói pályájának végefelé járó ötvenéves Krúdy szinte nosztalgikus vággyal nyire állandóan visszatérő motívuma Krúdy műveinek a szülőföld, a Nyírség és Nyíregyháza. Azok közé az írók közé tartozik, akiknél a születési hely nem pusztán életrajzi adat, hanem egész művészetük legjelentősebb kulcsa is. Bár csak gyermek- és ifjúkorát töltötte szülőföldjén, a szülőváros és a nyíri táj képe sohasem mosódott el benne. Sőt, minél távolabb került szűkebb hazájától, annál erősebben vonzódott hozzá. A Nyírség és Nyíregyháza írója volt, mint Juhász Gyula Szegedé vagy Tamási a Székelyföldre. Egy sajátos arcú tájegységet szólaltatott meg, de ez sohasem eredményezett nála valami szűkkeblű provincializmust, sohasem vált kispolgári lokálpatriótává. Szülőföldje iránti szeretete nem elzárja, elválasztja a haza más tájaitól, hanem még erősebben, még elszakíthatatlanabb szálakkal fűzi az egész országhoz.

Ómega így vallott szülővárosához való viszonyáról egyik 1928-ban írt levelében: „Ennek a városnak voltam az írója, ennek azóta, mióta első regényeimet, elbeszéléseimet írni kezdtem. Az én olvasóim sohasem kérdezték: hol születtem? Minden írásomból kitűnik, hogy nyíregyházi vagyok, aki büszke származására. Könyveim éppen úgy jelentik a régi Nyíregyházát, mint akár a város múzeumai.”

Akkor ő emlegette büszkén Nyíregyházát, ma a szülőváros büszke halhatatlan fiára. Ezért tisztelgünk most szeretettel és megatottan emléke előtt.